

Хазратова Нігора Вікторівна

Страх власної автентичності у постколоніальних спільнотах

У статті проаналізовано проблему страху автентичності, притаманного постколоніальним спільнотам. Розглянуто сутність страху автентичності у його природній і набутій формі, його причини, а також найбільш типові вияви цього страху.

Ключові слова: страх автентичності, ідентичність, етнонаціональна спільнота, ментальність.

Страх собственной аутентичности в постколониальных сообществах

В статье проанализирована проблема страха аутентичности, присущего постколониальным сообществам. Рассмотрены сущность страха аутентичности в его природной и приобретенной формах, его причины, а также наиболее типичные проявления этого страха.

Ключевые слова: страх аутентичности, идентичность, этнонациональное сообщество, ментальность.

У життєвому шляху, що його проходять постколоніальні спільноти, є чимало спільного. Серед цього спільного, як правило, зустрічається свого роду «пункт біфуркації» – ситуація, коли спільнота врешті позбавляється юридично закріпленого впродовж тривалого історичного терміну стану підпорядкованості метрополії, що передбачає зовнішній диктат у різних сферах її життєдіяльності. Нарешті, здавалося би, спільнота має реальну можливість у проектуванні подальшого свого життя скористатися власним творчим, світоглядним, термінально-ціннісним ресурсом. Є можливість покласти в основу нової стратегії життя національні цінності та еталони, зрештою, національні інтереси. Власне, феномен національного відродження це і передбачає. Втім, нерідко результат проходження «пункту біфуркації» протилежний: юридична залежність вже відсутня, а фактична (насамперед, психологічна) залишається на довгі роки.

Якщо за приклад взяти пострадянські терени, то легко можна бачити, що балтійські держави (Естонія, Латвія, Литва), та ж Грузія, навіть у деяких аспектах Молдова більш-менш успішно викермовують на власний національний шлях розвитку попри істотний спротив різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників. При цьому вони долають негативні стереотипи та міфи минулого і вивільняють з-під них власний життєвий ресурс [1].

На жаль, Україна (як і решта країн пострадянського простору) продовжує жити за старими неписаними правилами суспільного функціонування, хай би скільки разів вони довели свою згубність, непродуктивність чи навіть відверту абсурдність.

Це означає, що об'єктивне, юридичне усунення підпорядкування спільноти певній метрополії зовсім не забезпечує «автоматичного» запуску процесів національного відродження, повернення здатності використовувати власний творчий, енергетичний, життєвий ресурс для побудови нової (більш відповідної етнонаціональній ментальності, еталонам та ідеалам) стратегії життя.

На перешкоді застосуванню власного, автентичного національного ресурсу стоїть безліч причин історичного, економічного, соціально-політичного характеру. І все-ж-таки, попри нездоланну об'єктивність цих причин, істотну вагу мають причини психологічного характеру. До них можна віднести, зокрема, страхи – типові для спільноти, неусвідомлювані – такі, що заперечуються і витісняються (це, наприклад, страх зради, страх сильної влади, страх ошуканства з боку держави тощо). Серед них можна назвати і страх власної автентичності (відповідності здійснюваної життєдіяльності власним же інтересам, уподобанням, ідеалам, життєвій місії тощо).

Щоб проаналізувати цю проблему, необхідно розглянути: саме явище автентичності спільноти; сутність страху автентичності та його вияви; його можливі причини та шляхи подолання.

Під автентичністю зазвичай розуміють справжність, істинність, оригінальність (протиставлену репродуктивності, вторинності, похідності) певного об'єкта чи явища: продукту діяльності, ідеї, поведінки. Говорячи про людину, мають на увазі автентичність як самототожність, невимушеність, само ідентичність. Автентичність людини, як зазначає О.Кочубейник, виступає певним культурним ідеалом і зумовлює прагнення до неї [3]. Ми маємо на увазі під автентичністю ті вияви людини, що максимально втілюють її суб'єктну інтенцію, є квінтесенцією її внутрішньої сутності, відображують те неповторне і незмінне, що вона втілює і репрезентує в цьому світі.

Автентичність, як було зазначено вище, передбачає переживання самототожності: особа або соціальна група, відкриваючи у себе певні властивості (передусім сутнісні – іманентні та невід'ємні), усвідомлює їх і приймає, погоджується жити з ними, формує на основі цього позитивний образ себе і стратегію власної життєдіяльності. Це, загалом, нелегкий і не завжди приємний процес, оскільки будь-який з його етапів може зумовлювати неприйняття, сумніви, відторгнення. Але саме так формується автентична ідентичність.

Нерідко про автентичність згадують тоді, коли йдеться про творчість. Завжди нелегко відійти від наслідування визнаних зразків та авторитетів і творити так, як це лягає на серце. Автентичний продукт виникає тоді, коли у своїй творчості автор не наслідує інших, а втілює власний неповторний талант, своє світобачення. Надмірна орієнтація на зразки інколи паралізує власну творчість: замість запозичення інструментальних (і тільки!) аспектів чужої роботи, автор мимоволі запозичує змістові конструкції, концептуальні ідеї, термінальні принципи. А це вже спричинює вимушеність «грати за чужими правилами і на чужому полі», а отже, жити не своїм життям, не реалізовувати повноцінної творчості, нівелювати власну суб'єктність.

Оскільки реалізація життєвого задуму, творення власного життя – це також творчість (життєтворчість), то проект власного життя може бути як автентичним, так і запозиченим, «списаним» з чужого проекту, а отже, підробленим, несправжнім.

Життєтворчість, зрозуміло, може здійснюватися як окремою особою, так і соціальною групою. Найвиразніше цей феномен виявляє себе, на нашу думку, у випадку творення свого життя громадянською спільнотою. Держава, як організація громадян, покликана втілити колективну волю останніх щодо реалізації життєвого шляху і долі відповідної етно-національної спільноти. (При цьому колективний «життєвий задум» багато в чому зумовлений історією її існування, політичною і соціально-психологічною ситуацією, у якій вона перебуває. А його реалізація – справа громадянської спільноти, яка може мати різний етнічний склад, але при цьому об'єднуватись спільною ментальністю і згуртовуватись спільною політичною волею та адекватною державною владою).

Отже, питання автентичності власної життєтворчості, що здійснюється великою групою, такою, зокрема, як етно-національна або громадянська спільнота, є проблемним і надзвичайно важливим, значною мірою вітальним, для існування останньої.

Якщо більшість життєвих ситуацій соціального характеру виділяються тим, що автентичність важко пробивається крізь прес певних стереотипів та зразків, то інколи – доволі рідко – трапляються біфуркаційні стани, коли кризова чи нестандартна ситуація не передбачає з боку відповідного суб'єкта заздалегідь заданих зразків поведінки. У таких випадках життєтворчість має шанс максимально втілити його сутнісні тенденції.

Зважаючи на це, чи можна вважати страх автентичності хоч якоюсь мірою природним явищем? Очевидно, так: усвідомлення своїх іманентних властивостей породжує визначеність, яка може бути неприємною, неприйнятною. Наслідком цього може бути уникнення і побоювання цієї

визначеності. Наприклад, якщо я вношу у звичний повсякденний плін мого буття, у потік свідомості визначеність щодо своїх об'єктивних – хай навіть вікових, статевих – властивостей, це мимоволі зумовлює тривогу і страх. Зізнання типу «я є жінкою 43 років» актуалізує неявні страхи – страх втрати молодості і привабливості, страх старіння тощо. Аналогічно визначеність «я є дівчиною 17 років» також актуалізує чимало страхів – страх нереалізованості у різних сферах життя, страх дефлорації, страх вагітності та пологів, страх майбутнього тощо. Слід зазначити, що наявність цих страхів зовсім не є виявом патології, а навпаки, норми (про патологічність подібних страхів може свідчити хіба що їх надмірна вираженість).

Для спільноти визначеність означає рефлексію своїх питомих властивостей, цінностей, ідеалів, пріоритетів. Визначеність щодо своїх властивостей, хай навіть мінімальна, тягне за собою визначеність в інших сферах, зокрема, у сферах пам'яті про минуле і уявленнях (логічно пов'язаних з нею) про майбутнє. Визначеність викликає до життя і біполярність як основну характеристику осмисленості світу (за Дж. Келлі, будь-яке осмислене твердження є біполярним: «якщо ми говоримо, що Біл Блогс чесний, то маємо на увазі, що він не є шахраєм» [5]). Отже, бути чимось – означає водночас не бути чимось іншим (протилежним), а відтак, народжується латентна протиставленість чомусь (комусь) іншому. Визначеність означає обіймання певного конкретного місця в соціально-диспозиційному плані буття, а це вже само по собі робить спільноту мішенню – для критики, обструкції, інших негативних впливів. Цей неявний антагонізм втягує спільноту (особу) в сенсовий простір боротьби і конфлікту, якого вона, цілком можливо, хоче уникнути.

Отже, визначеність породжує страх, тому багато хто взагалі уникає визначеності.

Втім, визначеність дає також і позитив, і посилення своєї позиції, і додатковий неабиякий ресурс. Усвідомлення і прийняття своїх іманентних, сутнісних рис робить людину передбачуваною, послідовною, пріоритетно суб'єктною, зміцнює її віру в себе та волю. Тоді переживання автентичності, самототожності є апіорі позитивним, приємним – тут його можна порівняти з переживанням «Я-у-своїй-оселі», «Я-у-рідному-середовищі», тобто з почуттям дозволеності бути самим собою, а отже, зі здатністю бути вільним і спокійним, готовим надати можливість внутрішнім джерелам підживлювати свій внутрішній світ.

Отже, переживання власної автентичності зазвичай наповнює почуттям власної гідності, сили, самореалізованості, привабливих життєвих перспектив. У природній ситуації примус до відмови від автентичності життєтворчості має спричинити готовність радше зовсім відмовитися від життя, ніж здійснювати його за чужими проектами (при цьому така готовність сприймається як героїзм і як духовна перемога).

Причини страху власної автентичності, зокрема, для постколоніальних спільнот – насамперед, тривалий пресинг, зумовлений поневоленням, під час якого «навчають» (методом позитивного і негативного підкріплення) боятися тих видів поведінки, у яких проявляється автентичність.

Говорячи про поневолення і пресинг як основну причину страху власної автентичності (зокрема, стосовно української етно-національної спільноти), слід зазначити, що духовне поневолення веде свій початок віддавна, а саме, ще від впровадження християнства на Русі (тобто, в тогочасній Україні), яке здійснювалося, як відомо, цілком примусовими, насильницькими способами).

Сам факт окупаційної агресії, як різновиду політичного насилля, зумовлює цілу низку страхів. Страх фізичного знищення, переслідувань і катувань, знущань з духовних символів, страх позбавлення волі, власності та

матеріальних ресурсів є глибинними психологічними наслідками поневолення спільноти. В подальшому ці страхи стають основою для ідеологічного пресингу.

Логіка поневолення передбачає, що енергетичний, інтелектуальний, творчий ресурс спільноти має використовуватися не на її користь, а для «підживлення» спільноти-метрополії – реалізацій тих ідей, планів та програм, які були складені на рівні метрополії. Щоб мати змогу відповідно спрямовувати цей ресурс, необхідно унеможлиблювати рефлексію спільнотою власних сутнісних властивостей. Цю роль виконує ідеологічний пресинг, який передбачає не лише нав'язування певних термінальних ідей і поведінкових еталонів, а і готовність таврування певних видів поведінки, відмінних від цих еталонів або протилежних їм, а також конкретних персоналій, які це реалізують.

Страхи, які є витісненими у несвідоме, мають здебільшого нечіткий характер щодо їх об'єкта. Це пояснюється дією адаптивного механізму: людина має не лише змиритися з постійною присутністю в її житті об'єкта страху, а і прийняти його цілковите домінування. Тому відбувається заміна: об'єкт страху викликає обожнювання (так пояснюють захоплене ставлення до диктаторських політичних режимів [4]), а страх переноситься на щось інше. Найчастіше страхи спільноти скеровують на якихось зовнішніх чи внутрішніх «ворогів», хоча останні можуть бути вигадкою, міфічними істотами. Внутрішніх «ворогів» ідентифікують за типами поведінки, яка містить в собі елементи небезпеки для встановленого порядку. Така поведінка тягне за собою покарання, отже починає здаватися небезпечною, зумовлює страх. Останній спрацьовує як неусвідомлюваний регулятор поведінки, що зумовлює «автоматичну» реакцію – зупинити, припинити небезпечну поведінку.

Відтак, функцію фільтрації небажаної поведінки метрополія передає колоніальній спільноті, і роль страху тут є досить великою. У членів спільноти формуються відповідні автоматизми оцінювання як своєї власної поведінки, так

і поведінки оточуючих. Як наслідок, людина не тільки уникає певних варіантів поведінки сама, але і негативно реагує, коли це проявляється в інших. Фільтрації підлягають насамперед певні стилі та способи мислення – в тому числі соціального, економічного, політичного. Спрямованість фільтрації – зменшення масштабності, редукування згаданих видів мислення і посилення його технологічності, специфікація під розв'язання конкретних і локальних задач.

При цьому чим яскравіша автентичність тієї чи іншої етнонаціональної спільноти, тим сильнішим має бути пресинг, і тим більш вираженим має бути страх автентичності (щоб утримувати її мимовільні прояви). За умов, коли автентичність доволі висока, водночас допустимість її вияву – як зовнішня, так і внутрішня – досить низька (її вияв з великою ймовірністю призводить до важких негативних санкцій), виникає виражений страх перед її виявленням. Переживання цього страху, по суті, заперечує вияв відповідним суб'єктом власної сутності, а отже, зумовлює в ньому внутрішній конфлікт. Цей внутрішній конфлікт, носієм якого (здебільшого неусвідомлено) стає кожний член спільноти, стає постійною психологічною умовою її існування. Переживання і нейтралізація цього конфлікту забирає на себе значну частину енергетичного ресурсу спільноти.

Отже, страх автентичності в «природному» вигляді не є настільки великим, щоб перешкоджати проявам суб'єктності спільноти або особистості. Але за певних соціально-психологічних умов (зокрема, поневолення спільноти) він може стати надмірним, і в такому вигляді він паралізує орієнтацією на втілення власної суб'єктної інтенції у цьому світі та посилює орієнтацію на відтворення «соціально бажаних» (заданих ззовні) тенденцій та інтенцій. І, як це часто буває при переживанні страхів, зокрема, соціальних страхів, відбувається витіснення у несвідоме і самого страху, і його причин.

Найбільш типовими, на нашу думку, виявами страху автентичності є:

1) некритична орієнтація на зовнішні авторитети; 2) неготовність активно відстоювати своє – спосіб життя, цінності, ідеали; 3) надмірна критичність до своєї групи, аутгруповий фаворитизм; 4) інвертоване ставлення до «кращих» представників власної популяції (людей з вищим за середній рівень потенціалом – інтелектуальним, творчим, підприємницьким, лідерським, мотиваційним); 5) редукованість деяких видів мислення – зокрема, економічного, політичного; 6) поширеність сценаріїв редукованої життєдіяльності, що називають також станом «захованого життя», «*vita minima*». Розглянемо ці вияви.

1. Некритична орієнтація на чужі (зовнішні щодо спільноти) авторитети має місце передусім в маловизначених ситуаціях, коли є реальна можливість реалізувати власний потенціал. У таких ситуаціях якраз таки і актуалізується страх власної автентичності, що маскується під розумну обережність, поміркованість тощо. Страх спрацьовує як внутрішній цензор, що гальмує природний творчий імпульс, будь-яку природну автентичну інтенцію. Це раціоналізується на рівні свідомості як необхідність вичекати, дочекатися зручного моменту, краще вивчити наявну ситуацію тощо. Насправді, оскільки такий страх є цілком неадекватним, абсурдним, зручний момент для вияву власної суб'єктності (громадянської, національної, суспільно-політичної, особистої) якраз унаслідок цього і втрачається.

2. У ситуаціях зовнішнього наступу на власні цінності виявляється специфічна толерантність – готовність не відстоювати свої цінності, хоча і не відмовлятися від них (як, наприклад, в ситуації з українською мовою в сучасній Україні). Практикується індиферентне, наче байдуже, ставлення до нав'язуваних чужих, часто руйнівних, стандартів, норм, міфів тощо.

3. Інший показовий вияв страху власної групової автентичності – це радикальна, деструктивна критичність щодо власної соціальної групи (громадянської, національної спільноти) при випиранні свого Я, підкреслюванні

своєї особливої особистої думки, позиції, ваги і т.п. Так, існує тенденція вірити в себе (свої сили, свою значущість, своє велике майбутнє) значно більше, ніж – аналогічно – в сили, місію, велике призначення своєї спільноти (хоча і перше, і друге є суто уявними, ілюзорними утвореннями). З цим пов'язана тенденція дистанціюватися від колективної долі, оминати її (за рахунок іронії та критики, невизнанням себе носієм типових властивостей спільноти тощо).

В цьому проявляється своєрідний психологічний механізм «полярної кумуляції життєвої енергії»: за умов, коли соціальний (зокрема, етно-національний) вимір втілення життєвої енергії членів певної соціальної групи виявляється дуже тривалий час істотно елімінованим у різний спосіб, відповідний енергетичний ресурс абсорбується особистісно-індивідуальним рівнем, призводячи до формування гіпертрофованого, найчастіше глибинного, неусвідомленого, звеличування власного Я, культивування його як надцінності.

4. Інвертоване ставлення до «кращих» представників власної популяції – чи не найфаталістичніший вияв страху автентичності. Річ у тому, що рівень автентичності в середовищі залежить від того, наскільки соціально припустимими є прояви таланту, вихованому і сформованому в «рідному» культурному контексті, оскільки він не тільки є носієм відповідних культурних цінностей, а здатен їх влучно втілювати. Тому непідтримка спільнотою своїх талановитих представників, ігнорування їх чи недооцінка є для неї цілком самогубчими.

Загалом, талант за таких умов не є приреченим на ігнорування і невизнання. Він зберігає значні шанси здобути визнання у більш широкому соціальному контексті. Найнебезпечнішим для нього здебільшого виявляється мікросередовище, яке часто-густо проявляє щодо нього буквально тотальну нетерпимість. (Тому найпевніший шлях «перекрити кисень» розвитку таланта за таких умов – заблокувати можливості його контакту з більш широким соціальним середовищем). Здобутки і вияви суб'єктного, творчого потенціалу

мікросередовищем сприймаються як скандальне порушення якихось базових конвенцій співіснування, правил товарищкості чи солідарності. При цьому рівень освіченості і соціальний статус мікросередовища не відіграють суттєвої ролі – так звані творчі, «інтелігентні» середовища бувають так само нетерпимі до талантів, як і неосвічені, низькостатусні. Обґрунтовані, здорові амбіції сприймаються як пиха, яку необхідно негайно збити. Тому будь-яка талановита людина у власному мікросередовищі живе у доволі високому напруженні, «фільтруючи» власні успішні, талановиті прояви і розуміючи, що повинна їх соціально компенсувати якимись явними особовими вадами. Так, толерантніше мікросередовище сприймає талановитих людей, обтяжених хворобами, ганебними особливостями, залежностями (наприклад, наркоманією, педофілією, алкоголізмом). Талановитий алкоголік – сюжет, який легко сприймається середовищем; така людина може навіть розраховувати на розуміння і підтримку. Водночас постать талановитої, реалізованої, фізично здорової і щасливої людини відсутня в наборі стереотипів життєвого шляху людини такого середовища, тому приголомшує, зумовлює цілковите заперечення, нищівне і дієве обурення.

5. Щоб успішно розвиватися у сучасному конкурентному середовищі, спільноті необхідна певна масштабність соціального мислення і уяви, які дають змогу антиципації майбутнього і адаптації до нього.

При цьому «успішність» мислительних процесів характеризується в першу чергу навіть не вдалим розв'язанням задач, а передусім здатністю самостійно їх ставити. Тоді розвиваються не технологічні, а суб'єктні характеристики мислення. У постколоніальних спільнотах амбіційні задачі, масштабні проекти апріорі відфільтровуються як такі, що зумовлюють страх; більшу довіру зумовлює стереотипне бачення реальності.

Так, наприклад, характеризуючи особливості економічного мислення, можна сказати, що в українській спільноті переважає стереотип «дбати про

виживання» в ситуаціях, коли можна вибрати альтернативу «дбати про перспективу і процвітання у перспективі». У принципі, будь-яка незаможна людина може поставити собі як задачу виживання, так і задачу працювати на перспективу – як особисту, так і спільну. Переважна більшість обирає перший варіант навіть не замислюючись. У багатьох постколоніальних спільнотах переважання орієнтації на «виживання» як стереотип економічного мислення є досить поширеним і зустрічається серед заможних людей не менше, ніж серед незаможних (так, готовність голосувати за того чи іншого кандидата заради винагороди, а не відповідно до політичних ідеалів, також свідчить про домінування орієнтації на «виживання»).

6. Сценарії редукованої життєдіяльності – «*vita minima*» -- докладно описані Б.Бичком [2]. Вони ґрунтуються на принципі мінімального охоплення у своєму житті різних професійних, життєвих, соціальних сфер, звуження кола інтересів і цінностей. Один з найпоширеніших – це редукція життєвих планів і досягнень до суто сімейної і господарсько-матеріальної сфер життєдіяльності. Хоча сімейна сфера по-своєму є невичерпною, а повноцінна самореалізація в ній вимагає високого рівня особистісного розвитку, тим не менше, тотальна редукція до неї власної самореалізації спричинює фатальні деструктивні наслідки як для конкретної особи, так і для відповідного соціуму.

По-перше, це неминує призводить до нівелювання можливостей власної реалізації, по-друге – сімейна сфера виявляється критично перевантаженою неадекватними очікуваннями та гострими, здебільшого негативними, емоціями.

У людей і соціальних груп, які характеризуються яскраво вираженим страхом власної автентичності, негатив другого явно переважає позитив першого (що є неадекватним і становить собою сутнісну деформацію аж до повної руйнації їх суб'єктності), а це тягне за собою цілком реальну загрозу паралічу конструктивної соціальної активності відповідної спільноти.

Страх паралізує будь-яку конструктивну діяльність, заважає адекватно оцінювати реальність. Страх автентичності паралізує найважливіше – внутрішні джерела суб'єктної інтенції. У такій ситуації національна спільнота може з легкістю зберігати зовнішні ознаки своєї ідентичності – елементи національного одягу, кухні та звичаїв, але навряд чи можна розвинути нове політичне мислення, яке ґрунтувалося б на автентичних ідеалах і дороговказах. Неможливим є «вписатися в складне полікультурне сьогодення», опанувати сьогоdnішній день, а тим більше – майбутнє.

Література:

1. Безп'ятчук Ж. Шлях Сакартвело // Український тиждень. – 2010. – №10. – С. 15-17.
2. Бичко Б. Ментальні чинники національної самосвідомості // Філософські обрії. – 2002. -- №8. – С. 132-139.
3. Кочубейник О.М. Автентичність особистості у її життєвому світі: модули, процеси, статуси. – К., 2010. – 272 с.
4. Райх В. Психология масс и фашизм. – Спб – М.: «Университетская книга», 1997. – 377 с.
5. Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности. Руководство по репертуарным личностным методикам. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1987. – 236 с.